

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Sovětský disent – hudební a literární zrcadlo režimu ve
vybraném období**

Ondřej Platzer

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Mezinárodní vztahy a východoevropská studia

Bakalářská práce

**Sovětský disent – hudební a literární zrcadlo režimu ve
vybraném období**

Ondřej Platzer

Vedoucí práce:

PhDr. Magdaléna Leichtová, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Magdaléně Leichtové, Ph.D. za čas, který mi věnovala a především za odborné rady a komentáře, kterých si vážím a které mi při psaní této práce velmi pomohly.

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Gulag jako nápravně-pracovní zařízení	10
2. 1. Historie.....	10
2. 2. Význam lágrové literatury	13
2. 3. Důvody k odsouzení	14
2. 4. Paragraf 58.....	15
2. 5. Role gulagu v sovětském režimu	19
3. Analýza vybraných literárních děl	22
3. 1. Shodné znaky	22
3. 2. Rozdílné znaky	24
3. 3. Alexandr Solženicyn - Jeden den Ivana Děnisoviče	25
3. 4. Alexandr Solženicyn - Souostroví Gulag	28
3. 5. Varlam Šalamov - Kolymské povídky	30
3. 6. Jevgenije Ginzburgová - Strmá cesta	32
3. 7. Jevfrosinija Kersnovskaja – Jaká je cena člověka	36
3. 8. Leonid Gabyšev – Odljan neboli Vzduch svobody	39
4. Závěr.....	41
5. Seznam použité literatury.....	45
6. Resumé	49

1. Úvod

Za dobu trvání sovětského impéria existovaly rozsáhlé skupiny osob, které byly za své názory nebo publikace perzekuovány. Především proto, že měly, oproti komunistické straně, rozdílný pohled a názor na tehdejší sovětskou společnost. Někteří z nich byli za svou činnost posíláni do tzv. gulagů. Tento termín označuje rozsáhlou soustavu vězeňských pracovních táborů, které byly rozmístěny po celém bývalém Sovětském svazu. Když pomineme Gorbačovovu perestrojku, nebo období uvolňování za Chruščovovy vlády, která se snažila o odstranění Stalinova kultu osobnosti, byla jejich díla popisující jejich zkušenost s gulagem především publikována prostřednictvím samizdatu. Právě proto, aby se vyhnula cenzuře.

Ve své bakalářské práci se chci zaměřit na disidenty, kteří část svého života prožili v těchto nápravných zařízeních a poté sepsali své vzpomínky a poznatky. Cílem této práce je zjistit, jestli a jak u níže zmíněných autorů došlo během jejich pobytu k určité reflexi, „otevření očí“, tedy změně vnímání politického režimu, skrze tuto prožitou zkušenost. Jedná se o autobiografická díla, která reflektují vzorek skutečné tehdejší sovětské populace a poskytují tak oporu pro závěry ohledně účinků gulagu na politické názory vězňů.

V první části práce obecně představím nápravně-pracovní tábory a především se zaměřím na důvod, proč byly postižené osoby do těchto zařízení umisťovány a jakou roli plnily gulagy v sovětském režimu. Důležitým bodem bude i popis paragrafu 58, podle kterého byli vězni nejčastěji souzeni a odsouzeni. Zaměřím se na jednotlivé odstavce tohoto paragrafu a ukáži, že měli velmi širokou možnost interpretace.

Ve druhé části se budu zabývat vybraným souborem literárních děl. Cílem analýzy je najít v každém literárním díle odpovídající informace, které vytěsním od nepodstatných částí. Za prioritní informace budu považovat ty, které se týkají autorova pohledu na vnímání sovětské společnosti a režimu, a pokud možno

jejich změnu po několikaletém vězení v gulagu. Dále ve své práci budu analyzovat vybrané knihy ve snaze nalézt odpovědi spojené s cílem práce – lze vystopovat efekty gulagu na myšlení vězňů společně všem, kdo o nich píše? Jakým způsobem autoři nahlíželi na život v lágru a budoucnost? Změnil se jejich, popř. jakým způsobem, názor na sovětský politický režim během jejich pobytu v gulagu? Začali přemýšlet, jestli je komunistická ideologie a především její praxe v Sovětském svazu ta správná, nebo své uvěznění považovali za tragický omyl jinak správného systému? Abych naplnil všechny cíle, které si tato práce klade, zvolil jsem jako metodologický nástroj obsahovou analýzu. Předkládaná analýza je výsledkem rozboru literárních děl, která vysvětlím později.

Níže zmíněné autory jsem vybral proto, že jejich publikace patří k nejváženějším v ruském disentu, které vypráví o letech strávených v pracovních táborech. Uvedená díla jsou překládána do několika světových jazyků. Dočkala se mezinárodního uznání a zprostředkovala tak pohled na realitu gulagu velkému vzorku čtenářů. Samozřejmě ne všichni, kdo v gulagu byli, jsou spisovatelé z povolání. Mezi autory, které jsem vybral, najdeme například i vysokou funkcionářku komunistické strany.

Jedním z nejznámějších jmen na mém seznamu autorů je Alexandr Solženicyn a především jeho novela *Jeden den Ivana Děnisoviče*, která čerpá z jeho vlastní zkušenosti. Tato kniha byla první publikací, která otevřela téma gulagů v Sovětském svazu. Vypráví, jak probíhá jeden den, z několikaletého trestu Ivana Děnisoviče Šuchova, který je veden v táboře jako Šč-854. Další dílo, *Souostroví Gulag* je trilogií. Patří k nejrozsáhlejším spisům o sovětských pracovních táborech a vzniklo rovněž z vlastních zkušeností, rozsáhlého průzkumu i autentických dokumentů z té doby. V knize lze sledovat osud jednoho vězně od zatčení, přes transport, samotné uvěznění a pozdější vyhnanství.

Kolymské povídky, autora Varlama Šalamova, vykreslují desítky pravdivých, někdy až syrových příběhů několika spoluvězňů. Šalamov dokázal

čtrnáct let, které v sovětském lágru strávil, použít k sepsání tohoto autobiografického díla. Jeho povídky patří po Solženicynovi k nejoceňovanějším i nejčtenějším dílům, která byla na téma sovětských pracovních táborů napsána. Bohužel kniha vyšla až po jeho smrti, takže Šalamov i přes vysokou literární kvalitu stále zůstává ve stínu Alexandra Solženicyna.

V pracovních táborech se neobjevovali pouze muži, ale i ženy. Jevfrosinija Kersnovskaja popisuje ve svém díle *Jaká je cena člověka* někdy i velmi brutálním způsobem poměry, ve kterých museli vězni žít. Bylo jedno, jestli muži nebo ženy. Jedná se o jedno z nejotřesnějších svědectví a zážitků z gulagů, jaké bylo publikováno. Byla vyhnána ze statku v Besarábii, později odsunuta do tajgy, kde musela v nelidských podmínkách pracovat v lese. Při pozdějším útěku byla zatčena a nejprve odsouzena k trestu smrti za rozvracení sovětského zřízení. Následně jí byl trest snížen na deset let v nápravném táboře.

Několik let v pracovních táborech strávili i někteří vysocí funkcionáři komunistické strany. Jednou z nich byla i Jevgenija Ginzburgová, která byla v roce 1937 zatčena a v táboře pracovala jako zdravotní sestra. Své intenzivní prožitky převyprávěla v knize *Strmá cesta*. Líčí vše, co předcházelo jejímu zatčení, samotnému uvěznění a stejně tak i následnému propuštění na svobodu. Kniha je osobním a pravdivým svědectvím, které nic nezamlčuje. Tento poutavý příběh je sice jen o jednom konkrétním osudu, ale vypovídá o miliónech ostatních.

Jako doplnění budu analyzovat i knihu od Leonida Gabyševa – *Odljan aneb Vzduch svobody*, která je částečně dokumentárním zpracováním tématu ruských dětských kriminálních zařízení. Autor zde nevypráví v první osobě, ale svoje zážitky popisuje skrze chlapce, kterého přezdívají Vokoun. V tomto nápravném ústavu vládne hierarchie mazáků, která má ve svých rukou místní život a „samosprávu“ mladých jedinců. Popisuje zde zejména zločinnost totalitního státního zřízení a je plná autentických emocí, protože sám autor

podobnou zkušenost zažil. Velmi často je zde popisován systém bytí, existují zde rovněž žebříčky a hodnosti jednotlivých vězňů. Tudíž je i tento systém velmi podobný klasickým gulagům, avšak z prostředí dospívající problémové mládeže.

V závěru své práce shrnu zjištěné poznatky z teoretické části o gulagu a z analýz jednotlivých knih. Zároveň se pokusím odpovědět na otázky, které jsem si na začátku svého bádání položil.

V první části své práce jsem využíval převážně zdroje od uznávané americké novinářky a spisovatelky Anne Applebaumové, která se fenoménem gulagu zabývala hodně do hloubky. Její kniha *Gulag: A History* je velmi rozsáhlý spis, který nás provede historií sovětských pracovních táborů a podává nám svědectví o tom, jak tento pro sovětské komunisty velkolepý systém fungoval. Kromě Applebaumové jsem se spoléhal i na zahraniční relevantní zdroje tvořené z článků v odborných časopisech, například *The New York Times*, *Studi Slavistici* nebo *The Journal of Historical Review*. Mezi další použité zdroje patří oficiální stránky, které se tématem gulagu zabývají. Druhou část zdrojů v mé práci tvořila výše zmíněná literární díla, která jsem použil pro svou analýzu.

Jsem si vědom toho, že konkrétní rozbor díla by měl být vytvářen ze zdroje, který je napsán v originále. Ovšem moje jazyková úroveň ruského jazyka není na takové výši, abych mohl správně porozumět vybraným dílům a následně provést jejich analýzu. Z tohoto důvodu jsem použil překlady v anglickém, slovenském nebo českém jazyce. Například velmi kvalitní překlad *Kolymských povídek* do češtiny provedl Sergej Machonin společně se svým synem Janem.

2. Gulag jako nápravně-pracovní zařízení

Gulagy byly nápravně pracovní zařízení, rozseté po celém Sovětském svazu. Nacházely se v oblastech od Bílého moře k pobřeží Černého, od Murmansku až k Vorkutě v Kazachstánu. Slovo „gulag“ je akronym, který v ruštině znamená Glavnoje Upravlenije Ispravitelno-trudovych Lagerej¹. V průběhu trvání SSSR měl gulag nejen význam jako správa koncentračních táborů, ale také jako systém sovětské otrocké práce ve všech jejích formách a nejrůznějších podobách – pracovní tábory, ženské, politické, ale také dětské nebo tranzitní. Gulag lze použít i jako synonymum k sovětskému represivnímu režimu. Byl to určitý soubor postupů, kterým byli vězni podrobováni. Mezi tyto postupy se dá zahrnout zatýkání, časté a brutální výslechy, hladovění, bití, tranzit vězňů v nevytápěných vagonech pro dobytek, nucené práce a také v neposlední řadě i roky strávené v exilu (Eppelbaum, 2006: 12–13).

2. 1. Historie

Pracovní tábory nevznikly až za sovětského režimu. Měly své předchůdce i v dobách carského Ruska ve formě nucených brigád, které fungovaly na Sibiři v průběhu 17. století (Eppelbaum, 2006: 12–13). Když se bolševici dostali v roce 1917 k moci, nacházelo se v nápravných zařízeních 28 600 lidí a většina z nich byla záhy propuštěna, protože panovalo přesvědčení, že je k páchání trestné činnosti dohnal kapitalismus. Po vytvoření tajné policie, která nesla název ČEKA, byl uvězněn každý, koho systém považoval za „nepřítele lidu“ (Cawthorne, 2011: 117). Vězni byli koncentrováni mimo velká města a převážně je tvořili aristokrati, obchodníci a další, kteří byli režimem označeni jako nepřátelé. Již v roce 1921 fungovalo 84 táborů. Od roku 1929 se na Stalinův příkaz začaly tábory hojně využívat k urychlení industrializace země a získání

¹ v ruském originále Главное управление исправительно-трудовых лагерей

nerostného bohatství ze Sibíře. Ve stejném roce převzala tajná policie kontrolu nad sovětským trestním systémem (Eppelbaum, 2006: 12–13).

Gulagy se zaplňovaly v pěti hlavních vlnách. První probíhala v době kolektivizace v letech 1929-1932 a poté i v roce 1934, kdy nechal Stalin rozšířit známý článek 58 trestního zákona. Teror, neboli Stalinovy čistky mezi roky 1936 až 1938 opět gulagy naplnily a na konci 30. let sem byli posíláni statisíce lidí z nově připojených částí Polska, pobaltských států a dalších území. Během druhé světové války došlo k jeho částečnému vylidnění, protože byly zřizovány tzv. trestné oddíly, které byly posílány na frontu. Během zimy v roce 1941 zemřela v důsledku nedostatečného zásobování jedna čtvrtina zbylých vězňů. Po válce probíhaly opět vlny zatýkání. Často šlo o dezertéry nebo sovětské vojáky, kteří se vraceli z německých zajateckých táborů. Úřady je velmi často obviňovali ze spolupráce s nepřítelem (Cawthorne, 2011: 122–123).

Za trvání těchto nápravně-pracovních zařízení se uvádí, že tvořily celkem 476 komplexů. Každý z nich sdružoval pod sebou dalších několik tisíc táborů, takže se jednalo o velmi rozsáhlé oblasti a velmi rozsáhlý systém. Vězni se věnovali všem oborům průmyslu, od stavebnictví, hornictví, přes těžbu, zemědělství, ale také projektování letadel nebo dělostřelectva (Eppelbaum, 2006: 12–13). V koncentračních táborech se používala budovatelská hesla podobného ražení jako v těch nacistických. Hlavním tématem byla radost z práce. Jednalo se například o slogany - „*Práce šokem je nejrychlejší cesta ke svobodě*“², nebo zlověstnější - „*Žádná práce, žádné jídlo*“³.

V roce 1956 došlo k velmi překvapivé události. Na XX. sjezdu komunistické strany Sovětského svazu měl proslov Nikita Chruščov. Odsoudil v něm Stalina i jeho kult osobnosti a poté postupně docházelo k propouštění

² Michael, Dan (2002). The Gulag: Communism's Penal Colonies Revisited. *The Journal of Historical Review* Vol. 21, No. 1, s. 39.

³ tamtéž

vězňů (Cawthorne, 2011: 126). Následně byly gulagy Stalinovými následovníky transformovány.

V 70. a 80. letech pokračovalo zatýkání. Týkalo se především opět demokratických aktivistů, anti-sovětských nacionalistů i zločinců. Díky silné síti disidentů a mezinárodního hnutí za lidská práva, se informace o táborech dostaly i na Západ a hrály důležitou roli v diplomacii studené války. Prvním, jehož dílo o těchto táborech bylo publikováno, byl Alexandr Solženicyn. V knize Jeden den Ivana Děnisoviče si lidé mimo Sovětský svaz tak mohli poprvé přečíst o doposud neznámém fenoménu – sovětského lágru.

Od roku 1929, kdy se začaly tábory využívat ve větším počtu, až do smrti Stalina v roce 1953 se odhaduje, že těmito zařízeními prošlo zhruba 18 miliónů lidí, z nichž 6 miliónů bylo posláno posléze do exilu (Applebaum, 2004: nečíslováno).

Existovaly tři typy vězeňských táborů. První z nich byl obklopen ostnatým drátem, nechyběli zde strážní věže plné dozorců a vězni žili v přeplněných kasárnách. Mohli se pohybovat v pásmu tábora, ale nesměli tuto zónu překročit, jinak byl každý vězeň automaticky zastřelen. Pak existovaly přísnější tábory, ve kterých byla všude zamřížovaná okna, kasárny byly uzamčené a vězni měli omezený pohyb v táborové zóně. Třetím typem byly nehlídané tábory na opuštěných místech Sovětského svazu, kde byla sice řízená práce, ale vězni měli naprostou volnost pohybu. Šance, že jakýkoli vězeň uteče a přežije v krutých podmínkách Sibíře, byla mizivá. Někteří byli sice posíláni do vnitřního vyhnanství, ale i tak byli nadále pokládáni za nespolehlivé a podezřelé osoby. Pro tyto lidi to znamenalo přestěhovat se do odlehlých oblastí SSSR a opustit svůj domov. Pokusy o překročení stanovené oblasti nebo útěk byly rovněž přísně potrestány.

Rozlišoval se i druh práce, který závisel na tom, ve kterém táboře se odsouzený vězeň nacházel. V regionu Střední Asie to bylo převážně zemědělství – výroba bavlny, zatímco v severních částech to byla těžba

nerostných surovin, především uhlí nebo uranu (Hosford–Kachurin–Lamont, neuvedeno: 8). Bohužel v těchto táborech i mimo ně bylo možné najít stejně nedbalé a zastaralé pracovní postupy, neefektivní byrokracii, korupci a především lhostejnost k lidskému životu. Za Stalina v Sovětském svazu nebylo tolik zásadní, jestli žijete uvnitř nebo mimo ostatný drát, ale jaká je jeho míra. I proto byl často gulag popisován jako typický výraz sovětského systému. Život mimo tábory nebyl v žádném případě úplně svobodný. Fungoval spíše jako větší vězeňská zóna, která byla rozlohou větší a méně smrtící než ta menší táborová (Eppelbaum, 2006: 25).

2. 2. Význam lágrové literatury

Ruská literatura je velice úzce spjata s historickými událostmi a samozřejmě rovněž sovětským režimem. Téma lágru tak zaujímá velmi důležité místo v ruské literatuře (Kassack, 2002: 175). Jedním z faktorů, proč by měl být fenomén literatury gulagu studován samostatně, jsou historické podmínky. Příběh jednotlivých autorů funguje jako skládačka, která ještě není zdaleka dokončena. Překážkou pro správné posouzení může být i to, že pro lágrovou literaturu je charakteristické dlouhé období její existence (Gullotta, 2011: 95).

Strašlivé události a tragické osudy miliónů lidí patří mezi hlavní téma, které bylo po dlouhou dobu utajováno. V dílech obětí režimu je většinou popsáno, jak se s nimi zacházelo a v jakých podmínkách byli nuceni přežívat. Zde museli nedobrovolně trávit nejen roky ale někdy i desítky let. Díky nim a jejich odvaze můžeme dnes zjistit, co se dělo v Sovětském svazu po celou dobu jeho existence a jak nejen světu ale hlavně svým vlastním občanům lhal. Spisovatelé považují sebe sami spíše za svědky minulosti, než umělce (Kassack, 2002: 175).

Do gulagu se dostalo obrovské množství lidí, od válečných zajatců z druhé světové války, přes inteligenci, známé spisovatele, až po obyčejné lidi, z nichž

jen zlomek se rozhodl o těchto událostech podat svědectví. Více jak tisíc spisovatelů a s nimi také potenciálních literárních výpovědí zemřelo v gulagu v důsledku hrubého zacházení, podvýživy a špatné lékařské péče (Kassack, 2002: 175).

2. 3. Důvody k odsouzení

Lidé, kteří byli umisťováni do sovětských lágrů, se dají rozdělit na dvě skupiny. V první řadě jsou to skupiny osob, které se dopustily závažných trestných činů jako vražda, znásilnění nebo loupež. Tito kriminálníci pokračovali ve svých činech i nápravném táboře, kde si vytvořili vlastní systém velení, a ovládali do určité míry politické vězně. Do druhé skupiny patřili lidé, kteří by za své přestupky v mnoha jiných zemích vůbec stíháni nebyli. Jednalo se zejména o „zločiny“ proti socialistické výstavbě či morálce, jako neomluvené absence z práce nebo drobné krádeže, které zahrnovaly například i odcizení chleba v kuchyni, pro hladovějící děti. Za Stalina bylo zcela normální, že za tři absence v práci jste byli posláni na tři roky do gulagu. Někdy stačilo pronést směrem k vedení KSSS nevinný vtip, který někdo zaslechl a udal vás. Za to hrozilo i dvacet pět let vězení⁴. Občas stačily i banálnější záležitosti jako, že jste sebrali několik brambor po sklizni, které ležely na zemi.

Tento typ „zločinců“ tvořil podstatnou část obyvatel gulagů a většinou se jejich tresty pohybovaly v rozmezí osmi až deseti let nucených prací. Soudy s nimi, pokud vůbec byly, trvaly obvykle pět minut a poté okamžitě bez patřičných důkazů byli odsouzeni. Političtí vězni byli jednou ze skupin, která tvořila zhruba jednu čtvrtinu všech vězňů v gulagu. Jejich obvinění bylo v souladu paragrafu 58 trestního zákona a poté se jim přezdívalo jako osmapadesátníci (Hosford–Kachurin–Lamont, neuvedeno: 5–6). Umělci a spisovatelé byli posíláni do gulagu vždy, když jejich práce neodpovídala

⁴ Gulag History. *What Were Their Crimes?* (<http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/crimes.php>, cit. 17. 3. 2014)

potřebám „socialistického realismu“. Rovněž lidé, kteří dříve žili, nebo měli rodiny v zahraničí, museli počítat s tím, že patří do skupiny ohrožené uvězněním (Cawthorne, 2011: 117–118).

2. 4. Paragraf 58

Zvláštní část trestního zákona je rozdělena na dvanáct kapitol: trestné činy proti státu; trestné činy proti životu, zdraví, svobodě a důstojnosti osob; dále zločiny proti politickým a pracovním právům občanů; zločiny proti osobnímu majetku občanů; hospodářské zločiny; trestné činy spáchané státními úředníky mimo jejich funkci; zločiny proti správě soudního dvora; trestné činy proti veřejnému pořádku, veřejné bezpečnosti a veřejného zdraví; trestné činy, které představují pozůstatky z místních zvyklostí a nakonec také vojenské zločiny. Nejdůležitější doplněk trestního zákona je kapitola VI – Nucené lékařské a vzdělávací opatření. Tato část obsahovala celkem šest paragrafů, tedy 58–63 a některé z nich jsou velmi dlouhé. Stanovují nová pravidla, jak zacházet s osobami, které se dopustí trestného činu a zároveň trpí duševními chorobami nebo jsou pod vlivem drog. Zároveň uvádí věkovou hranici pro trestní odpovědnost u dětí (Feldbrugge, 1963: 255).

Paragraf 58 trestního zákona Svazu sovětských socialistických republik tvořila část „Kontrarevoluční zločiny“ a podle jednotlivých odstavců byli vězni nejčastěji souzeni. Byl schválen roku 1928 a zabýval se také termínem „političtí vězni“. Důležité je si uvědomit, že použitý jazyk v tomto paragrafu je velice vágní a má velice širokou možnou míru interpretace, takže může být použit téměř ve všech případech. Většina všech odsouzených byla pak nucena se dobrovolně přiznat ke svému údajnému zločinu (Hosford–Kachurin–Lamont, nevedeno: 6).

Kontrarevolučními zločiny se rozumí jakákoliv činnost, která směřuje ke svržení nebo oslabení autority sovětů nebo podvrácení vnější bezpečnosti SSSR. Jednotlivé paragrafy upravují nejrůznější formy těchto zločinů, mezi které

se dá zahrnout teroristický útok, špionáž, aktivní účast a boj proti dělnické třídě nebo propaganda, která má vést ke svržení režimu (Ugolovnyj Kodeks RSFSR 1934: Sekcija 58).

Důležité je, že paragraf 58 netvořil v zákoníku kapitolu o politických trestních činech a nikde se nedozvíme, že je „politický“. Byl zařazen vedle kriminálních činů proti veřejnému pořádku do speciální kapitoly „trestných činů proti státu“. Z tohoto tvrzení je patrné, že zákoník v oblastní své působnosti nemůže nikoho uznávat za politického provinilce, ale za kriminálního zločince. Paragraf 58, podle kterého byli nejčastěji vězni souzeni, se skládá z čtrnácti odstavců (Solženicyn, 1991: 50).

První odstavec mluví o tom, že za jakýkoliv kontrarevoluční čin se považuje ten, který směřuje k oslabení moci. Na všechny odstavce se dal použít velmi široký výklad. Konkrétně u prvního odstavce mohlo dojít k tomu, že při vyhladovění a vyčerpání v lágru vězeň nenastoupil do práce – tím oslabil moc a mělo to za následek smrt zastřelením. Tento odstavec byl později ještě rozšířen o pododstavce 1a, 1b, 1c, 1d, které se zabíraly vlastizradou. Podle těchto pododstavců se činy spáchané na újmu obranyschopnosti Sovětského svazu trestají zastřelením. Pouze za předpokladu polehčujících okolností u civilních osob trestem deset let. Při opětovném použití širšího výkladu mohli dostat sovětské vojáci, kteří padli do zajetí automaticky deset let, což bylo ještě vcelku „humánní“ jelikož dle Stalinského zákoníku by byli ihned zastřeleni (Solženicyn, 1991: 51).

Odstavec číslo dvě hovoří o ozbrojeném povstání a uchopení moci buď v hlavním městě, jednotlivých provinciích nebo násilně odtrhnout některou část Sovětského svazu. V odstavci není, ovšem vymezeno vůči komu jde o násilné odtržení, takže pokud by se obyvatelé jedné republiky chtěli ze Svazu odtrhnout a Moskva byla proti, tak by to bylo bráno jako násilné odtržení. Nebylo proto výjimkou, že třeba lotyšští, ukrajinští nebo estonští nacionalisté dostali deset až pětadvacet let (Solženicyn, 1991: 51).

Ve třetím odstavci se mluvilo o napomáhání jakémukoliv cizímu státu, který byl ve válečném střetu se SSSR. Mohlo tedy dojít k odsouzení člověka, který žil na německém okupovaném území. Stačilo, aby mu prodal zeleninu nebo tím, že s ním žena tancovala nebo strávila noc a tím pozvedla jeho bojového ducha. Širší interpretaci prokazoval i čtvrtý odstavec, který jednal o pomoci prokazované mezinárodní buržoazii. Lidé, kteří Sovětský svaz opustili do roku 1920 a za druhé světové války byli nalezeni sovětskými vojsky v Evropě, dostali deset let nebo byli zastřeleni. Dle sovětského režimu nemohli v zahraničí dělat nic jiného, než napomáhat světové buržoazii (Solženicyn, 1991: 52).

Pátý odstavec paragrafu 58 hovořil o působení na cizí stát, aby vyhlásil válku SSSR. Dle Solženicyna se dá pokládat za promarněnou příležitost, že se tento odstavec nemohl rozšířit i na fungování Stalinových vojenských poradců v letech 1940-1941. Kdy jejich zaslepení a šílenství vedlo k válce. Šestý odstavec byl věnován špionáži. Tento odstavec měl velmi širokou možnou výkladu. I přesto ale nebyli odsouzeni za špionáž, ale spíše za podezření ze špionáže, neprokázanou špionáž nebo v některých případech i za styky vedoucí k podezření ze špionáže. V praxi stačilo si nechat ušít šaty i stejné švadleny, jako manželka diplomata. Vězni odsouzeni dle šestého odstavce vyžadovali přísný režim a neustálý dozor, protože se režim bál, aby rozvědka nedostala svého špeha i do gulagu. Zároveň těmto osobám byl zakázán jakýkoliv pohyb bez ozbrojeného doprovodu. Největší hrůzu naháněly písemné paragrafy, které obsahovaly kombinace velkých písmen, protože nebylo jasné, zda patří stále pod paragraf 58 nebo nějakou samostatnou část, která je pro vězně nebezpečnější (Solženicyn, 1991: 52).

Odstavec sedm – podvrácení průmyslové výroby, dopravy, obchodu, peněžního obchodu a družstevnictví. Největšího rozmachu se dočkal ve třicátých letech a začala se pro něj používat přezdívka – záškodnictví. Jednalo se obvykle tak, že někdo prostě musí být vinen. Lidé tak byli odsouzeni i za takové absurdnosti, že třeba rostl na poli plevel, klesá úroda nebo že došlo k poruše

stroje. Terorem zdola byl označen odstavec osm a i ten byl velmi pružný na možnost interpretace. Jako teroristický úmysl se v tomto případě mohla brát nejen přímá výhružka směrem k aktivistovi, ale i nepřímá poznámka o někom. Devátý odstavec se zabýval sabotáží. Lidské opomenutí, omyl nebo nezdar v práci se nepromíjeli – vše bylo bráno jako kontrarevoluční úmysl (Solženicyn, 1991: 53–54).

Ovšem největší pružnost ze všech odstavců měl odstavec deset. Zněl přesně takto: „Propaganda nebo agitace obsahující výzvu ke svržení, podkopání nebo oslabení sovětské moci... jakož i rozšiřování, zhotovování nebo přechovávání literatury téhož obsahu.“ Agitace obsahující výzvu mohla být při přátelském rozhovoru a tou výzvou mohla být osobní rada. Za podkopávání nebo „oslabení moci“ byla brána jakákoliv myšlenka, která se neshodovala s myšlenkami tehdejších novin. Ohledně literatury se rozumělo napsání jakéhokoliv dopisu, zápisu nebo deníku v jediném exempláři. Jedenáctý odstavec neměl vlastní obsah, jen se vztahoval k předcházejícím odstavcům ohledně toho, zda šlo o spolčení se s nějakou organizací. Za organizaci byla označována i výměna myšlenek mezi dvěma lidmi (Solženicyn, 1991: 55).

Velmi ošemetný byl i dvanáctý odstavec, který se nejvíc dotýkal svědomí občanů. Pojednával totiž o neoznámení některého z trestných činů, které jsem zmínil výše. Za neudání nebyla dána horní hranice trestu a jednalo se o velmi závažné provinění. Třináctý odstavec se týkal služby v carské ochraně, takže moc často využíván nebyl. Poslední čtrnáctý odstavec trestal za „vědomé neplnění určitých povinností nebo jejich úmyslně nedbalé plnění“. Za tento prohřešek byl udělen trest smrti. Uplatňoval se především v zemědělství u kolchozníků, kteří nedosáhli stanovené míry nebo za nedodržení pracovní normy u lágrových vězňů. Po válce byli podle tohoto odstavce trestáni i uprchlíci z lágřů, kteří při použití rozšířené interpretace netoužili po svobodě, ale podřývali táborový systém. Rozlišit od úmyslného nebo neúmyslného činu mohl pouze vyšetřovatel (Solženicyn, 1991: 55).

2. 5. Role gulagu v sovětském režimu

Většího významu začaly gulagy dosahovat až od roku 1929, kdy se Stalin rozhodl využít vězňů ve svých velkých plánech na urychlení industrializace, tehdy zaostalého, Sovětského svazu. Do konce roku 1930 zasahovaly tábory do širší dvanácti časových pásem (Applebaum, 2004: 2–3). Již na počátku roku bylo jasné, že režim má k dispozici obrovské množství pracovní síly v podobě odsouzených a rolnických exulantů, kteří by mohli být použiti k práci pro potřeby industrializace a modernizace státu. Ovšem rychlý příliv vězňů do tohoto systému byl velkým překvapením i pro místní orgány a OGPU (Sjednocená státní politická správa) mělo zpočátku celkem problém najít pro všechny vězně práci. Gulag byl totiž původně určen ne více než pro padesát tisíc vězňů a pokud by nebyla vlna teroru použita k odstranění kulaků, tak by toto číslo mohlo zůstat dodrženo (Bell, 2011: 48–49).

Tamní tajná policie převzala kontrolu trestního systému do svých rukou a během let 1937 a 1938 se začaly tábory rozšiřovat po celé zemi. Další rozšiřování přišlo navzdory obecnému předpokladu po druhé světové válce a svého vrcholu dosáhlo kolem 50. let 20. století. Stalin po celý svůj život věřil, že gulagy jsou podstatné pro sovětský hospodářský růst, ale jeho političtí poradci moc dobře věděli, že jsou tábory pouze pro poukázání na zaostalost země (Applebaum, 2004: 2–3).

Sovětská plánovaná ekonomika počítala s vězeňskou prací jako součástí výkonu ekonomiky. Ministři NKVD se shodli na tom, že by měli využít fyzické práce těchto lidí, která je výhodná a přispívá i k samotnému chodu ekonomiky (Hosford–Kachurin–Lamont, neuvedeno: 9). Kdyby poslali na Sibiř pracovat běžné dělníky, museli by jim postavit domy, zabezpečit základní potřeby pro ně a jejich rodiny a stejně by měli těžké podmínky k životu. S vězni je to jednodušší. Stačí jim místnost, kde bude sporák s komínem, trocha kaše k jídlu a přežít. V táborech bylo nutné plnit ekonomické plány, proto v návaznosti na to

docházelo k nedodržování základních lidských práv vězňů⁵. Pod Stalinem byly tedy tyto pracovní tábory krutější, ale stejně neefektivní jako mimo něj při budování socialismu. Přes to všechno byla ekonomická výhodnost táborů v popředí zájmů (McFaul, 2003: nečíslováno).

Teoreticky se dá říct, že hlavním cílem bolševiků nebylo trestat, ale vzdělávat pomocí práce. Tento cíl se odklonil od marxistické sociologie, která je jádrem sovětského komunismu. Vykoupení mohlo následovat jen díky socialistickému znovu vzdělávání, které mohlo vězně změnit ze sociálně nebezpečného individua na sociálně bližšího člověka. Hlavní správa věznic⁶ se zajímala i o vzdělání vězňů. Jedno z hesel, které se používalo v rámci pracovních táborů, byla „likvidace ngramotnosti“. V rámci tohoto programu byly zřizovány i knihovny a školní zařízení, aby se vězni vzdělávali. Spolu s tím vznikl i seznam zakázaných a povolených knih, které mohly být do knihoven distribuovány. Dokonce vznikala i divadelní představení (Gullotta, 2011: 97–99). Tohle je zrovna příklad trochu jiného pohledu na věc.

Práce v gulagu zasahovala do téměř všech průmyslových odvětví sovětského hospodářství, včetně těžby, stavby dálnic, železniční stavby, chemických továren nebo zbraní. Součástí čeho byla i bytová výstavba, čištění odpadních systémů nebo výstavba letišť. Mezi vyráběným zbožím se objevovaly také rakety, autodíly, kožené zboží, nábytek, lampy a dokonce i hračky pro děti. Gulagy hrály v sovětské ekonomice ústřední roli. V těchto táborech se soustředila cca jedna třetina těžby zlata, dále pak velké množství uhlí a dřeva. S jedním vězněm bylo počítáno jako s padesáti normálními dělníky Sovětského svazu (Hosford–Kachurin–Lamont, neuvedeno: 9).

I přes to všechno byli pro sovětskou ekonomiku nezbytné, aby všichni chovanci tvrdě pracovali i za nelidských a nezdravých podmínek. Ženy sice žily

⁵ Applebaum, Anne (2003). *Gulag: Understanding the Magnitude of What Happened*. (<http://www.heritage.org/research/lecture/gulag-understanding-the-magnitude-of-what-happened>, cit. 23. 3. 2014).

⁶ v ruském originále *Glavnoje Upravlenje Mestami Zaključenija*

v oddělených kasárnách, ale většinou pracovaly s muži bok po boku. Existovaly i speciální tábory pro děti, pro matky s kojenci a jiných zvláštních případů (Michaels, 2002: 39).

Tábory ovšem podávaly zkreslené informace o výkonu sovětské ekonomiky. Díky neustálému přílivu nové pracovní síly, bylo obtížné postupně mechanizovat výrobu. S tolika lidmi, kteří pracovali pod tlakem, se také budovaly nekvalitní stavby. Ty byly sice postaveny za zlomek ceny, ale nemohly se svým zpracováním rovnat se stavbami, kterou by postavili dělníci ve městech⁷.

Lavrentij Berija měl na starosti Stalinovy čistky a zjistil, že tábory reálně nepomáhají ekonomice tak, jak se očekávalo. Proto byl nucen provést řadu reforem, aby tábory začaly být více produktivní. Zvýšil vězňům přiděl na jídlo a vězně v nemocnicích nechal poslat zpět do práce. Dále omezil systém propouštění, aby nepřicházel o kvalitní dělníky. Poté se uchýlil ještě k větší represi. Pracovalo se jedenáct hodin denně s maximálně třemi volnými dny za měsíc (Hosford–Kachurin–Lamont, neuvedeno: 11).

Produktivita vězňů byla o 50 až 60 procent nižší než u pracovníků mimo tábory. Ty tak musely být dotovány ze státního rozpočtu a byl to právě Berija, který byl pro zavření celého systému. Jako jediný si byl vědom velkých ekonomických nedostatků (Gregory - Lazarev, 2003: 197).

⁷ Applebaum, Anne (2003). *Gulag: Understanding the Magnitude of What Happened*. (<http://www.heritage.org/research/lecture/gulag-understanding-the-magnitude-of-what-happened>, cit. 23. 3. 2014).

3. Analýza vybraných literárních děl

V úvodu této kapitoly se zaměřím na analýzu vybraných literárních děl, které jsem si vybral v úvodu. Výše zmínění autoři mají mnoho společných, ale zároveň i rozdílných znaků. Téměř všichni do jednoho ve svých dílech informují o tom, že byl nedostatek jídla, základních hygienických potřeb nebo teplého oblečení. Mezi hlavní společná témata patřil tedy hlad, zima, přátelství, svoboda a smrt. Mezi jednotlivými autory zároveň existují i rozdílné znaky, kterými se od sebe liší.

Častým popisovaným jevem byly také noční krádeže balíčků s jídlem nebo usušeného šatstva. V každém táboře a jednotlivé partě, která spolu většinou bydlela pohromadě, byl vytvořen systém hodnotí. Pro člověka z venku, většinou dozorce, nebyl na první pohled patrný, ale žebříček se neustále měnil. V každém táboře platily vlastní zákony, které si kápoové nebo výše postavení vězni upravovali podle sebe.

3. 1. Shodné znaky

Prvním ze shodných znaků je hlad. Ten je použit ve všech knihách, které se fenoménem gulagu zabývají. Vězni strádají, a pokud vůbec nějaké jídlo dostanou, tak je to přesně vyměřená část, která je v žádném případě nemůže nasytit. V lepší pozici jsou ti, kteří dostávají od své rodiny a nejbližších balíčky. Ty jsou ovšem otevírány a kontrolovány dozorci, kteří si například v povídce *Balíček* od Varlama Šalamova některé věci vezmou pro sebe nebo obsah zlikvidují (Šalamov, 1995: 23–27). Systém rozdělování jídla byl velmi nespravedlivý. Vězni se mezi sebou okrádali, aby se jejich denní příděl alespoň částečně zvýšil. Další možností bylo pracovat nad normu. Zbytky se totiž rozdávali brigádám, jež splnily normu, které vzhledem k jejich plánování bylo velmi často nereálné splnit. Pak tu taky existovaly skupiny zlodějů, které

nepracovaly vůbec, a jen se snažily druhé okrást. Hlad byl pocitem, který vězně trápil po celou dobu jejich uvěznění. Například v knize *Jeden den Ivana Děnisoviče* od Solženicyna, měl hlavní hrdina přiděl naplánovaný a snažil se jíst častěji po menších soustech, aby si jeho žaludek nezvykl na větší porci.

Dalším společným znakem je zima. Pro vězně bylo velmi důležité, aby pracovali někde, kde je tepleji než venku na výkopech. Dobrovolně se hlásili jako výpomoc do kuchyně nebo k pecím, prostě na místa, kde se mohli ohřát. Nápravně-pracovní tábory byly schválně umístěné na nehostinných místech, které dodávaly režimu potažmo státu velkou výhodu. Mráz dokázal člověka velmi lehce zlomit a ukázat jeho druhou část osobnosti. V povídce Varlama Šalamova, která se nazývá *Červen*, je velmi zajímavý kontrast mezi obrovským mrazem a teplou lázní. Hlavní postava Andrejev pracoval na příkaz Mišky v mrazu v kontrastu s tím, že se Miška zaživa uvařil ve vařící lázni (Šalamov, 1995: 191–198).

Přátelství bylo dalším shodným znakem, kterým můžeme jednotlivé autory propojit. Mít v táboře kontakty bylo často výhodné. Schovaly jídlo navíc, nechaly tabák k přípravě cigarety, nebo pomohly najít lepší práci. Takové přátelství ovšem využívali i dozorcí k udávání nebo sepsání prohlášení. Velmi často se objevuje vyprávění vlastního osudu vedlejších postav, které se s hlavním hrdinou poznají. V povídce Varlama Šalamova *Apoštol Pavel* došlo k vytvoření opravdového přátelství mezi lidmi, kteří si spolu velmi rozuměli (Šalamov, 1995: 46–51). Často se přátelství objevuje mezi lidmi ze stejné sociální skupiny. Ale zároveň jsou v táboře tyto rozdíly dobře mazány, protože všichni by si měli být rovni.

Velmi významným aspektem je svoboda, která samozřejmě v táborech chyběla. Svoboda spočívá ve dvou podobách, buď ve formě útěku, anebo sebevraždy. Podmínky v táborech jsou natolik nelidské, že myšlenka svobody v myslích vězňů je velmi silná. Často odsouzcenci sní o útěku. Ten může skončit buď úspěšně, anebo dopadením, kdy dotyčný je rovnou na místě zastřelen, nebo

se mu prodlouží trest. Což je mnohdy o dost horší, než samotná smrt. Na druhou stranu bylo patrné, že pro některé vězně (například u Gabyševa) bylo vězení jediným východiskem a i po propuštění se do něj velmi brzy opět vrátili zpátky. V něm měli totiž jakousi oporu a dobře se v tomto systému orientovali. Navíc zde strávili tolik let, že nevěděli, jak to za zdmi tábora funguje. Pochybovali rovněž o tom, že tam život bude o tolik lepší.

Když hovoříme o smrti, tak z hlediska táborového života nelze mluvit o pokorné smrti ve stáří. Ti, kteří v gulagu zahynuli, umírali nedobrovolně nebo v případě sebevražd dobrovolně. Šlo ale o smrti předčasné a zbytečné. Pro některé to mohla být forma osvobození od zimy, nedostatku jídla a těžké práce. Umíralo se na vysílení, umrznutí, hlad, nemoci, nebo na zabití spoluvězněm. Podmínky v lágrech napomáhaly k tomu, aby zde vězni umírali, proto neprobíhalo při úmrtí řádné vyšetření.

3. 2. Rozdílné znaky

Solženicyn je ve svém díle velmi moralizující a hlásá vykoupení člověka skrze utrpení. Na rozdíl od Varlama Šalamova, který naopak tvrdí, že skutečné utrpení může jen demoralizovat a zlomit ducha. Jde tedy o dvě protikladná tvrzení, kde na jedné straně stojí Solženicyn, který lágr viděl jako cestu duševního vzkříšení a na druhé straně Šalamov. U něho to byla velmi negativní zkušenost pro člověka⁸.

Gabyšev velmi detailně popisuje bití. Jedna z postav jeho knihy *Odljan neboli Vzduch svobody* po svém příchodu odmítá mýt podlahu, kterou podle zvyklostí bažanti uklízejí až po měsíci. Starší mazáci, helfři a podhelfři, tedy pomocníci dozorců v lágru, mu za neuposlechnutí jejich příkazů dávali jednu ránu za druhou. Vždy počkali, než se vzpamatuje a při špatné odpovědi

⁸ Vyas, Ravi (neuveďeno). Seasons in hell. *The Hindu*. (<http://www.hindu.com/lr/2004/05/02/stories/2004050200140200.htm>, cit. 29. 3. 2014).

pokračovali v bití dál (Gabyšev, 2011: 102–107). Brutální bití a zacházení popisuje převážně Kersnovskaja, která na tomto tématu zakládá většinu své knížky. V tomto ohledu je trochu odlišný přístup Varlama Šalamova, který ve svých *Kolymských povídkách* popisuje především krátkými literárními úseky jednotlivé příběhy některých vězňů. Víc se zaobírá dějem než zaměřením se na jednu konkrétní věc. Podává tak komplexnější obraz toho, jak se v lágru žilo. Hlavní myšlenkou Šalamových povídek je, že morální a fyzické kvality jednotlivců jsou v pracovním táboře doslova smeteny. Autor se rovněž zamýšlí nad možností, že duše může být zmrazena stejně jako tělo.

Ginzburgová je na druhou stranu prototypem idealistické komunistky, které není jasné, proč jí vlastně stíhají. Sama se vydá policii, protože ví, že před stranou utéct nemůže. Věří, že člověk může žít nejen díky chlebu a mluví o očištění duše skrze utrpení.

Kersnovskaja zase zdůrazňuje myšlenku přežít. Hlad, zima nebo únava byly věci, které zažívali všichni a ji zachránily především pevné nervy a to, že se nebála a nezaváhala (Kersnovskaja, 2012: 223). Ginzburgová i Kersnovskaja ve svých pamětech zní velmi vyrovnaně a to svědčí i o jejich silném duchu. Nepovažují se za oběti, a jen se snaží tím vším projít a přežít. Je vcelku zvláštní, že snadněji jsou s osudem srovnané ženy než muži.

3. 3. Alexandr Solženicyn - Jeden den Ivana Děnisoviče

Alexandr Solženicyn byl sovětským vedením držen v pracovním táboře celkem osm let a další tři roky strávil ve vyhnanství. Jeho přelomové dílo *Jeden den Ivana Děnisoviče* bylo zveřejněno v samotném SSSR v roce 1962. Odehrává se v lednu 1951. Hlavní hrdina Ivan Děnisovič Šuchov si právě odpykává osmý rok z desetiletého trestu. Spisovatel v er-formě popisuje jeden den v tomto zařízení. Tato kniha je autobiografickým zpracováním vlastních vzpomínek,

kdy byl do gulagu poslán za hanlivé poznámky směrem k tehdejšímu sovětskému vůdci Stalinovi.

Dílo popisuje trýznivé podmínky, ve kterých museli vězni pracovat a kde smrt, únava a fyzické tresty byly na denním pořádku. Důležitým tématem byla ztráta vlastní identity, dokonce i jména. Používalo se pouze vězeňské označení, podle kterého dozorcí jednotlivé vězně identifikovali. Při nedostatečné viditelnosti tohoto označení byl udělen dotyčnému vězni postih. Buď ve formě korekce, což byl druh nápravy (většinou ve formě nějaké práce), nebo vsazení na několik dní do kamenného vězení zvaného díra. Nejdůležitějším úkolem pro každého vězně, ráno po probuzení, jak píše Solženicyn, bylo ten den neumřít. Pokusit se sehnat jídlo bokem (Solzhenitsyn, 2000: 3–6). Získání stravy navíc byl krůček a tajemstvím k přežití těchto táborů. Vedle toho bylo samozřejmě nutné mít kontakty od lidí, kteří dostávali od svých rodin balíčky. A hlavně, nenechat se okrást (Solzhenitsyn, 2000: 14). Strava ve formě několika druhů kaše, podle ročního období, a chleba. Nic víc. Práce až ve čtyřiceti stupních Celsia pod nulou. Šikování do pětic, neustálé počítání a komandování (Solzhenitsyn, 2000: 12).

Dozorcí s vězni zacházejí jako se zvířaty. Proto vězni v tzv. partách musí držet při sobě, jinak to odnesou všichni. Příkladem je vztah Ivana Děnisoviče k rodině. Z jeho dopisů, které psal své ženě, je patrné, že se čím dál tím víc od sebe odcizují. Má si tak více co říct se svými spoluvězni, nežli s vlastní manželkou. Například nechápe, proč ho v dopise žena nabádá, aby se po návratu domů přidal k ostatním ve vesnici, kteří malují koberce. Neměl důvod řešit pro něj vzdálenou budoucnost. Rodina v tomto případě manželka, byla nahrazena bratrstvím v partě. Ale stejně většina těchto sociálních hodnot ztrácí v gulagu smysl. Šuchov sice velmi detailně popisuje atmosféru a život v gulagu, na druhou stranu je pořád velmi pracovitý a čestný, což se u vězňů obvykle nepředpokládá (Solzhenitsyn, 2000: 28–30).

Na konci knihy přišla velmi zajímavá fáze, kterou jsem ani sám nečekal. Bylo to v okamžiku, když se debata točila ohledně svobody. Šuchov si už ani nebyl jistý tím, jestli chce jít na svobodu nebo ne. Dlouhé věznění přeměnilo a narušilo jeho systém hodnot. Přemýšlí třeba nad tím, že i když se bude k Bohu modlit, tak se mu trest stejně nesníží. Téma, které stále rozebírá a ke kterému se vrací, je svoboda. Sám už ani neví, jestli po ní touží nebo ne. Zpočátku počítal každý den do svého propuštění, ale pak si uvědomil, že lidi jako je on ven nepouštějí. Pokud by se z tábora přece jen dostal, tak půjde do vyhnanství. Jestli existuje lepší život tam nebo tady, nechává na osudu (Solzhenitsyn, 2000: 120–121).

Bizarní je postava Feťukova, který je přesným prototypem vězeňského supa. Neustále žadoní o špačky z cigaret, nebo prosí alespoň trochu si potáhnout. Při hlídání Šuchovova jídla sní všechny brambory, než polévka vystydne. V případě sušení u kamen se snaží být co nejbližší, aby se ohřál, a nebere ohledy na ostatní. Myslí jen na sebe a nedělá mu problém práskat a udávat ostatní, aby z toho měl profit. V této komunitě to není nic neobvyklého. Zároveň ale bez známých se v takovýchto podmínkách žije těžko (Solzhenitsyn, 2002: 20–44).

Uvěznění v gulagu pomohlo Solženicynovi k tomu, aby popsal jeden den vězně v pracovním táboře a velmi detailně se zaměřil na to, jakým způsobem se změnily po letech věznění životní priority a náhled na budoucnost potažmo i celou svou existenci (Solzhenitsyn 2000: passim). Svět, ve kterém vězni žijí je postaven na tom, že přežít i jeden samotný den je ohromný úspěch. Proto i hlavní postava Ivan Děnisovič Šuchov usíná po celém dni spokojený. Nedostal se do korekce, nemusel pracovat na stepi v minus dvaceti stupních a bičujícím větru a na závěr získal o jednu porci kaše navíc. Navíc neonemocněl a v práci měl radost, jak jim stavba zdi šla dobře od ruky (Solzenitsyn, 2000: 122). Šuchov rovněž nebere svoji domovskou zem jako ztracený ráj, ale spíš jako posvátné místo, které se zaměřuje na jeho duševní stav. V tomto případě chtěl Solženicyn

ukázat na otřesné sociální, duchovní i morální procesy, které otřásly Ruskem během 20. století. Rovněž deformovanou strukturu vnitřního světa každého člověka (Urmanov, 2003: 37–77).

Solženicyn měl koncentrační tábory v povědomí jako ostrovy, které jsou odříznuté od vnějšího světa. V tomto díle se mu povedlo do jednoho dne jednoho pracovního tábora promítnout všechny lágry za celou dobu.

3. 4. Alexandr Solženicyn - Souostroví Gulag

V této knize se Solženicyn pokouší o rekonstrukci „tajné země“ gulagu a vychází z vlastní zkušenosti. Během let 1945-1953 byl sám uvězněn. Součástí jsou i výpovědi 227 dalších vězňů, kteří přežili také. Zajímavostí je, že samotný autor naprosto odmítá názor, že zničení miliónů nevinných životů bylo způsobeno odchylkou v sovětské historii během let 1929 až 1953 za vlády Stalina. Termín stalinismus pro něj totiž nemá žádný význam. Podle Solženicyna vše pochází od původního charakteru bolševické revoluce a sovětského politického systému. Ten byl přímkou mezi Leninovou a Stalinovou érou, konkrétně jde o marxisticko-leninskou teorii (Cohen, 1974: nečíslováno). Za gulagy neviní tolik Stalina, ale spíš samotný systém postavený na marxismu. Po Stalinově smrti se totiž pokračovalo ve skoro stejných kolejích. Sovětský marxismus se nedá obnovit pouze tím, že se odstraní stopy po Stalinovi. Pro samotného Solženicyna je marxismus sám o sobě zkažený. Alternativou pro něj není západní demokracie, ale idealizované Rusko, které si nezakládá na třídním boji, ale lásce k bližnímu (Laber, 1974: nečíslováno).

Dle samotného autora nemohla sovětská vláda udržet svou moc bez hrozby trestů odnětí svobody, a že sovětská ekonomika byla závislá na produktivitě táborů nucených prací. Zejména pokud vezmeme v úvahu výstavbu infrastruktury a veřejných prací. Cílem bylo ukázat, že masové zatýkání

a koncentrační tábory v Sovětském svazu, jak mnozí věří, nebyl náhodný jev, ale nezbytná součást sovětského režimu.

Tato trilogie přispěla k uznání lidských práv jako legitimní součást mezinárodní diskuze a zahraniční politiky. Většinu zásluh získal Solženicyn díky sovětské propagandě, i když byl brán jako podivín a extremist. V exilu se brzy stal uznávaným člověkem. Po jeho návratu do Ruska, po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991, byl nejprve srdečně vítán a poté zapomenut⁹.

Za druhé světové války docházelo k tomu, že velké množství ruských vojáků dobrovolně přešlo k německým oddílům, Wehrmachtu. Pro Solženicyna byl tento krok jen ukázkou naprostého zoufalství, stav nejvyšší nouze a obrovská nenávisť k sovětskému režimu. Navíc musel člověk pohrdat sám sebou. Bylo jedno, jestli padli do německého nebo ruského zajetí. Vždy se nejhůře vedlo Rusům (Solženicyn, 1991a: 162). Druhou světovou válku bere Solženicyn tak, že Západ ubránil svoji svobodu pro sebe a tím Rusko i východní Evropu zahnal ještě hlouběji do otroctví (Solženicyn, 1991a: 165).

V knize je častým jevem komparace života v koncentračním táboře a životem mimo něj, tzv. na svobodě v komunistické společnosti. Přichází na to, že tito „svobodní“ lidé jsou pod neustálým tlakem a provází je strach, vzájemně si nedůvěřují. Zároveň musí denně žít s nasazenou maskou, díky které se přetvařují a každodenně lžou. Solženicyn zde hovoří o jakémsi rozloučení a předpokládá, že se k dalšímu psaní již nevrátí. „*Ono to stačí. Zaměstnávalo mě to dvacet let.*“ (Solženicyn, 1991b: 349). V další části knihy dochází k pozitivnějšímu myšlení, když dojde k jeho propuštění na svobodu v roce 1953, tedy ve stejném roce jako zemřel Stalin. Přesto nemá z nabyté svobody radost, protože jím všichni opovrhují. V závěru třetího dílu Souostroví Gulag popisuje situaci po nástupu Nikity Chruščova. Ačkoliv byly oficiálně gulagy zrušeny

⁹ Applebaum, Anne (2008). Death of a Writer. How Alexander Solzhenitsyn's The Gulag Archipelago changed the world. Slate. (http://www.slate.com/articles/news_and_politics/foreigners/2008/08/death_of_a_writer.html, cit. 29. 3. 2014).

v roce 1960, tak fungují stále jen v menším měřítku. „*Tak tohle zůstalo. Zůstalo to jako za Stalina, jak to bylo po celá léta, o nichž se píše v této knize.*“ (Solženicyn, 1991c: 314). Důležitá je i myšlenka, kterou Solženicyn trochu nadneseně na konci svého eposu vyslovuje. Hovoří o tom, jestli by stalinské zločiny měly skončit tak, že si vězni zabalí své cestovní vaky a půjdou na svobodu. Komise by podle něj měla předstoupit před nastoupený tábor a požádat o odpuštění za to, co museli vytrpět. Převzít odpovědnost za nelidské zacházení s vězni a jejich vraždy zatímco byli nevinní. V takovém případě by ta svoboda měla trochu jiný rozměr. Když se dostal do čela strany Nikita Chruščov, měl před sebou sice oslabenou, ale přesto obrovskou moc, kterou ovšem nevyužil. Mohl dalekosáhleji předurčit osvobození země, ale zalekl se té možnosti. Raději se věnoval výzkumu vesmíru, zemědělské politice, kubánské krizi a pronásledování církve. Nic nedotáhl do zdárného konce. Především svobodu jednoho každého člověka. V roce 1956 dokonce byly vydány instrukce na zpřísnění táborového režimu. Byl totiž oporou sovětské moci a tento systém se začal bez táborů pomalou hroutit. V roce 1961 na XXII. sjezdu komunistické strany bylo vydáno usnesení o trestu smrti v táborech. Ten byl uložen „za teror proti vzorným vězňům (což byli většinou práškači) a proti dozorcům“. Byly schváleny čtyři táborové režimy a stalinské tábory se transformovaly na chruščovovské (Solženicyn, 1991c: 364–368).

Solženicyn na konci své knihy zmiňuje jedno zajímavé tvrzení, které se částečně naplnilo. „*Souostroví bylo, Souostroví zůstává, Souostroví – bude!*“¹⁰ (Solženicyn, 1991c: 384).

3. 5. Varlam Šalamov - Kolymské povídky

Tato kniha je nejvýznamnější sbírkou Šalamovovy tvorby. Kolymské povídky jsou rozdělené na čtyři části a obsahují celkem 40 povídek, které čerpají

¹⁰ v ruském originále „*Архипелаг был. Архипелаг остаётся, Архипелаг -- будет!*“

převážně z jeho pobytu v gulagu. Autor byl třikrát zatčen a dohromady zde strávil celkem dvacet let, z nichž čtrnáct v táboře Kolyma.

Zajímavostí je, že Šalamov se ve svých povídkách nezaobírá téměř v žádném procesu zatčení a uvěznění. Rovnou popisuje danou situaci v sovětském lágru. Kniha netvoří žádný ucelený celek, jednotlivé povídky na sebe chronologicky nenavazují. Shodují se ovšem v některých případech, částečně v hrdinech nebo tématu. Kniha je ukázkou toho, jakým způsobem vězni v táboře přemýšleli a jednali. Ukazuje táborové myšlení, jednotlivé paragrafy nebo nuzné poměry (Šalamov, 1995: passim). Většina povídek je pojmenována podle nějaké skutečnosti nebo představě, která se jí v lágru přibližovala. K té byl pak děj vztahován. Zároveň tyto detaily byly Šalamovem přirovnávány k symbolům lágrového světa, ve kterém se odvíjeli veškeré příběhy a osudy jednotlivých hrdinů, kteří byli v tomto světě uzavřeny¹¹.

Někteří vězni jako například hlavní hrdina v povídce *Poslední boj majora Pugačova* spáchá v jeskyni sebevraždu. Umírá s klidem v duši, protože mohl umřít „svobodně“. Raději zemřel na útěku, než aby nadále žil v táboře. Varlam Šalamov střídá ve svých vyprávěních ich-formu a er-formu. Na rozdíl od Solženicyna poukazuje více na citovou stránku čtenářů a vtáhne je více do děje (Šalamov, 1995: 140–151).

Varlam Šalamov odmítl Solženicynovu nabídku, aby se s ním podílel jako spoluautor knihy *Souostroví Gulag*. Došlo mezi nimi k roztržce při hledání odpovědi na otázku. Zda je utrpení spásou a jakou uměleckou roli by mělo hrát ve společnosti. Je zvláštní, že někdo, kdo žil sedmnáct let v pracovním táboře jako Solženicyn a psal na stejné úrovni jako on, nedokázal získat v zahraničí ani Rusku takového uznání. Šalamovo *Kolymské povídky* jsou přímou a objektivní prezentací utrpení a více si zakládají na emocionální stránce. Jeho postavy jednají primárně na základě momentálního rozhodnutí. Nic neplánují. Neumí

¹¹ Vinterová, Alena (2000). *Proměny ruské lágrové literatury*. (<http://casopis-texty.cz/texty/Book/p084.html>, cit. 27. 3. 2014).

přemýšlet v dlouhodobějším časovém horizontu, protože je smrt může zastihnout kdykoliv a kdekoliv. S přehledem u jeho postav vítězí krátkodobé cíle zaměřené na aktuální potřebu nebo činnost.

Jednou z hlavních Šalamových otázek je co lidi řídí a jak jsou schopní vstřebat zážitky z táborů jako je Kolyma. Lidská bytost přežije díky své schopnosti zapomínat, protože paměť vždy zahladí stopy po všem špatném a ponechá si jen to dobré. Autor rovněž zkoumá myšlenku toho, že lidé potřebují kromě fyzické úrovně žití i tu duchovní (Butchard, 2012). Šalamov přirovnával Kolymu k naprostému dnu nebo peklu, což je trochu jiný pohled než měl Solženicyn, který gulag přirovnával k ostrovům, které jsou odříznuty od okolního světa.

V povídce *Honba za kouřem lokomotivy* autor popisuje, jak podával žádost o propuštění. Na Kolymě strávil již sedmnáct let, ale během dvou týdnů dostal odpověď, že se jeho žádost bez jakéhokoliv odůvodnění zamítá. Podal tedy protest k prokurátorovi, aby jeho žádost přešetřili. Byl naplno odhodlaný využít i sebemenší naděje. Od prokurátora dostal bohužel také zamítavou odpověď. Po dalších marných snahách a zamítnutích zjistil, že neuspěje. Stál proti němu tvrdý totalitní režim, který nechtěl jen tak propouštět vězně i po uplynutí jejich trestu. Rozhodne se tedy pro osobní intervenci k nadřízeným. Ti mu odjezd povolili, ovšem zakazují všechna propuštění až do začátku jara. Jediný způsob, jak nad systémem vyhrát je použít oklidy a přelstít úředníky, kteří na něj vytahují jedno nařízení za druhým, aby mu ztížili možnost propuštění na svobodu (Šalamov, 1995: 204–214).

3. 6. Jevgenije Ginzburgová - Strmá cesta

Tato kniha od autorky Jevgenije Ginzburgové podrobně popisuje její, osmnáct let trvající, trest v sovětském lágru. Trest začíná při Stalinových „velkých čistkách“ a líčí vše od zadržení, výslechu, soudu, zatčení, následného

uvěznění a poté přesunu do tábora Kolyma. Zde musela podstupovat barbarskému mučení, ponižování a těžké práce. Primitivními nástroji museli vězni v mrazivých podmínkách např. kácet stromy. To je součástí první části. V té druhé popisuje práci zdravotní sestry v těchto nápravných zařízeních a díky tomuto přežání unikla jisto jistě předčasné smrti.

Před zatčením pracovala Ginzburgová jako profesorka specializující se na komunismus na sovětské univerzitě. V jejím díle je patrná i velká psychická vyzrálost a síla charakteru. Autorka je sama o sobě velmi zajímavá postava, totiž dlouholetá komunistka a velmi loajální ke straně. I přes to, že je neprávem obviněna, lpí na své nevině a dokonce ani teror v táboře nezmění její názor na systém v SSSR.

Dílo Strmá cesta je skvělou ukázkou toho, že i když člověk klesne na neuvěřitelné morální minimum, je schopný sepsat dílo, které je známé po celém světě. Tato kniha je skvělým příkladem houževnatosti lidského ducha a svědčí o lidské vůli přežít i přes všechny ponižující podmínky (Ginzburgová, 1992: přebal knihy).

Své uvěznění nedávala za vinu ani tak Stalinovi, ale spíše to brala jako chybu v systému, který je jinak téměř dokonalý. Její filosofie předpokládala, že z utrpení by měl vzniknout mír, radost a láska. Tyto naděje jsou v knize velmi patetické. I přes Stalinovu smrt, 20. sjezd KSSS a následné odsouzení Stalinových zločinů Nikitou Chruščovem by se základní povaha režimu změnit nemohla¹².

Kniha je doplněna o spousty veršů, které jsou vloženy do různých souvislostí. Po recitování jsou i okomentovány a dokreslují tak to, co již bylo

¹² Salizburg, Harrison (1981). A GULAG STORY. The New York Times. (<http://www.nytimes.com/1981/07/12/books/a-gulag-story.html>, cit. 29. 3. 2014).

řečeno a utvrzují tak prožitou skutečnost. Samotný název tohoto díla je neustále omílán i v textu, která odkazuje na směřování k cíli – svobodě¹³.

Hned na začátku knihy, kdy dojde k jejímu opětovnému předvolání kvůli novému prošetření její záležitosti, ji babička radí, aby do Moskvy nejela a utekla pryč. Na to ale Jevgenije racionálně odpoví, že komunista nemůže před stranou utíkat a zároveň nemá možnost se schovat. Navíc šlo o vykonstruovaný proces ohledně nesprávnosti jednoho článku, který byl zařazen do Dějin Všesvazové komunistické strany (bolševiků). Stále žila v domněnání, že neexistuje žádný racionální důvod, proč by měla být zatčena a uvězněna. Z novin sice četla o „nepřátelích lidu“, ale odůvodňovala si to tím, že nejspíš něco nevhodně odhlasovali a ona nepatřila v žádném případě k opozici. Její manžel byl členem sekretariátu oblastního výběru, i když věřil, že je nevinná, domníval se, že jde pouze o drobné nedopatření. (Ginzburgová, 1992: 27–31).

V roce 1947, tedy deset let po velkém zatýkání měla být většina lidí propuštěna na svobodu. Zapálení uvěznění marxisti byli stále vyznavači dialekticko-materialistického učení a nechápali, proč někteří jsou propuštěni a jiní podepisují papíry, že musí zůstat v táboře „až do zvláštního rozhodnutí“. Zároveň Ginzburgová tvrdí, že nikdo vězňům jejich propuštění nezáviděl. Podle ní nebyli lidé venku ušlechtlejší. Zpozorovala, že veškeré citové výkyvy jsou vidět ve tvářích vězňů. Nenosili totiž žádné masky společenských pravidel, jako lidé venku. Mnohem vzácnější zde byla schopnost sdílet radost s ostatními (Ginzburgová, 1992: 493–494). Je velmi zvláštní, jak dokáže vězně potěšit zpráva, že může zůstat ve vyhnanství na Kolymě, kde je zima a nestěhovat se do východní Sibiře, kde jsou podmínky pro život o poznání lepší. Ginzburgová se raduje z toho, že jí její žádost zůstat vyhověli a velmi to oslavovala. Zůstala tak s lidmi, které už nějakou dobu velmi dobře znala. Rodina jí skoro žádná stejně nezůstala. Až po dvou letech, kdy se nachýlilo její odloučení od syna a on

¹³ Vinterová, Alena (2000). *Proměny ruské lágrové literatury*. (<http://casopis-texty.cz/texty/Book/p084.html>, cit. 27. 3. 2014).

se vracel zpět, ji došlo, že už se možná nikdy neuvidí (Ginzburgová, 1992: 623–627).

Za dobu svého věznění potkala velké množství učených marxistů. Ti, kteří se zachránili, ovšem neděkovali Pánu Bohu, ale Nikitovi Chruščovovi, nebo jak je v jejich povaze – nikomu. Z toho je patrné, že i přes všechny hrůzy, které si zažila jak sama autorka, tak i někteří další komunisté, zůstali v přesvědčení, že jejich uvěznění byla pouze drobná chyba jinak bezchybného režimu (Ginzburgová, 1992: 706). Když se navrátila do Moskvy při procesu rehabilitace, byla účastníkem zajímavé debaty se studenty. Ti ji a její přátele považovali za hrdiny, že vytrvali ve svém boji. Pro Ginzburgovou to bylo první svědectví toho, že ne všichni uvěřili té velké lži a že existuje mnoho mladých lidí, kteří s nimi soucítí (Ginzburgová, 1992: 714). Nikdy by ovšem nečekala, že si na svobodu bude muset vystát dlouhou frontu před Nejvyšším soudem a řešit spoustu papírování. Nejvíce ji ale překvapí možnost obnovení stranické legitimace, která ji byla v roce 1937 při zatčení odebrána. Je z toho poněkud zmatená a ptá se i na možnost být bezpartijní. Úředník ji na to odpoví, že může, ale ve spise pořád bude zapsáno, že dříve byla vyloučena za spolčení s trockistou. Zajímavým jevem bylo, když při odchodu začala v kabelce horlivě hledat list, který obdržela na Nejvyšším soudě. Zachvátí ji panika, ale pak zjistí, že si ho schovala na místa, kde si posledních osmnáct let navykla schovávat veškeré cennosti – za spodní část oděvu, který obepíná její tělo od pasu nahoru (Ginzburgová, 1992: 718–721).

Ve svém epilogu se zmiňuje o systému psaní prvních variant této knihy, a jak v ní oživila naděje XXII. sjezd komunistické strany, kdy konečně bude moci promluvit nahlas, aby se podobná hrůza a národní hanba nikdy neopakovaly. Na druhou stranu ve svém nitru stále měla vlastního cenzora, takže při psaní přemýšlela, jestli určitá část projde či nikoliv. Opravovala své formulace a utěšovala se tím, že změnit jednu větu není taková oběť, zvlášť když je možnost oslovit co nejvíce lidí. Po mnoha výtiscích v samizdatu

poslala své rukopisy i do časopisu Junosti, kde ovšem po delší odmlce poslali její práci do archivu Institutu Marxe-Engelse-Lenina, aby to posloužilo jako materiál k dějinám strany. Jde o proměnu hlavní hrdinky (autorky) z naivní komunistické idealistky, která toho v životě hodně prožila – dobré i zlé a snažila se najít novou pravdu (Ginzburgová, 1992: 724–729).

3. 7. Jevfrosinija Kersnovskaja – Jaká je cena člověka

Svědectví této bývalé ruské politické vězenkyně je jedním z nejotřesnějších sepsaných vzpomínek z ruských lágrů. Nejdříve pracovala v krutých podmínkách v ruské tajze, kam se dostala po vysídlení z rodinného statku v Besarábii. Při pokusu o útek byla zatčena a obviněna z rozvracení sovětského režimu a odsouzena k trestu smrti. Ten jí byl následně snížen na deset let v sovětském lágru. Po několika táborech se dostala do Norilsku, který se teprve budoval, ale už byl známý jako nejotřesnější místo v celém Sovětském svazu. Jako jedna z mála lidí, i přes tuto hrozivou zkušenost se nepovažovala za oběť režimu¹⁴. Jako jediná autorka z děl, která jsem si vybral, se vzdala dobrovolně. Stála na straně pravdy a podle ní utíkali jen ti, kteří něco provedli a schovávali se jen zbabělci. Sbalila si pouze cestovní batoh. V mnoha ohledech byla dost naivní, protože doufala v právo a pravdu. Dostala se jí ovšem jen lež a malomyslnost. Dokonce nakoupila pohledy, které opatřila datem na celý rok, aby mohla své mamince psát, jak dobře se má a že s ní zacházejí dobře (Kersnovskaja, 2012: 100–102).

V prvních hodinách svého zatčení měla možnost utéct, ale nechtěla, aby někdo kvůli ní trpěl. Takže zůstala v pootevřeném vagónu a o útěku přemítala jen v hlavě. V sepisování svých poznatků dokonce pochybovala o tom, že byla chyba to, že neutekla (Kersnovskaja, 2012: 111–112).

¹⁴ iDNES.cz (2012). *V gulagu se museli řadit i mrtví. Svědčí o tom paměti ruské vězeňkyně* 22. 4. 2012 (http://kultura.idnes.cz/otresne-vzpominky-z-gulagu-dfw-literatura.aspx?c=A120421_152631_literatura_ob, cit. 28. 3. 2014).

Autorka vykazovala poněkud nezvyklé chování, když si vybrala ze všech prací v táboře zrovna tu nejtěžší – dřevorubectví. Když si jí zavolali do kanceláře a ptali se jí, proč seká dřevo, tak jim odpověděla, že pracuje. Protože ten kdo nepracuje, nejí a ona chce jíst. Chtěli ji přesunout pouze na nějaký lehčí druh práce, který ale odmítla s tím, že vhodnou práci měla doma. Ohání se tím, že jí sice vzali práci a domov, ale sekeru ji nevezmou. Tento postoj vězně vzhledem k jeho nadřízeným nebyl zcela běžný. Většinou vězni byli zticha a snažili se „splýnout s davem“, aby nedopatřením nedostali několik let navíc. Kernovskaja byla ovšem duchem velmi silná žena, která si nenechala nic líbit (Kernovskaja, 2012: 84–85).

Kernovskaja se domnívala, že Sovětský svaz při národní pohromě, kterou myslí velkou vlasteneckou válku, si musí být všichni rovni a třídní protiklady musí být potlačeny. Ovšem při hlubším zkoumání věci přijde na to, že SSSR je plný navzájem nepřátelských tříd nebo kast. Ve straně existují lidé bez vůle a moci, pouze se stranickým průkazem. Tzv. berani zrádcové jsou potřeba, aby vodili ovce (straníky) a ty ho pokorně následovaly. Při schůzích, pokud chtějí, aby přednesl nějakou zajímavou iniciativu, to dělá jen proto, aby ho ostatní bez reptání podpořili a šli za ním. Autorka přiznává, že po několika lekcích, které jí byly uděleny a přišly ji velice draho, se začala orientovat mezi těmito rozdíly jejich „beztřídní“ společnosti (Kernovskaja, 2012: 129–130).

Velmi často se dostala do situace, kdy některá pracovní nařízení byla ve velkém rozporu s učením Karla Marxe nebo alespoň logikou a lidskostí. Často vystupovala před pracovní brigádou, kterou nazývala rodinou a její členy bratry. Považovala za nepřípustné, aby se tu vyvolávalo nepřátelství a nenávisť. Její výstup byl ve spisu ovšem překroucen a podle něj vyzývala k „práci pouze pro svoji rodinu, aby stát byl oslaben, rozdělen a propukla anarchie na frontě a v zázemí“ (Kernovskaja, 2012: 196). Při svém útěku a následujícím pětíměsíčním tuláctvím zjistila, že setkávání s lidmi skrývají větší nebezpečí,

než s hrozivou avšak spravedlivou přírodou. V boji s ní vítězí odvaha, ovšem při boji s lidmi lest (Kersnovskaja, 2012: 248).

Při svém putování po Sibiři, když utekla z tábora, se setkala s něčím, co ji samotnou velmi otrásl. Procházela se na jaře kolem pole s obilím a v tom uviděla ohromný kus nesklizené pšenice. Učitel zakládá požár a děti, které přišly s ním, poté pokračovaly dál. Vítr hnal oheň a pšenici spálil. Nějakou dobu nemohla uvěřit tomu, že někde lidé umírají hlady a tady se pálí pšenice pro zábavu. Podle oficiální verze režimu, pšenice, která přezimuje pod sněhem, se stává jedovatou a musí být proto spálena (Kernovskaja, 2012: 254–255). Záleží na tom, jakou věrohodnost tato informace ze strany režimu opravdu má.

Dlouho se Kernovskaja držela své praktiky, že bude mluvit pouze pravdu. Věděla, že na výslechu jí lžou a snaží se jí nachytat, ovšem stále se nepovažovala za oběť a vysvětlovala si to horlivým západem dozorců. Velmi ji pak pobouřilo, když po několika sezeních po ní chtěli, aby podepsala souhlas s tím, že patří mezi diverzanty vysazené nepřítelem. Neustále odmítala podepsat křivé výpovědi na svou osobu, dokonce jednou místo svého podpisu napíše „lež“ (Kersnovskaja, 2012: 291–315).

Při vznesení rozsudku smrti (který se později změnil) prohlásila v rámci posledních slov: „*Ať řeknu cokoliv, nebudete to poslouchat nebo to nepochopíte. Nejhlubší je ten, kdo nechce slyšet. Nu a ten, kdo nechce rozumět, je nejhloupější.*“ (Kersnovskaja, 2012: 322). Neustále se snažila vzdorovat jejich praktikám (Kersnovskaja, 2012: 322). Zajímala se také o to, jakou má člověk hodnotu. Došla k zajímavému zjištění, že: „*...člověk má přesně takovou cenu, jakou cenu má jeho slovo...*“ (Kernovskaja, 2012: 632).

Během práce v dolu, vystřídala několik profesí a dokonce i některé mužské jako vrtač. Pod nátlakem KGB pak byla přeložena na nejllehčí práci v šachtě jako strojnice. Při podání žádosti o odchod do důchodu došlo k zostuzení Kernovské v tisku a i přes to, že se písemně obrátila na městského

prokurátora, tak jí bylo doporučeno, aby byla opatrnější. Prokurátor si nedovolil pohnat k odpovědnosti plukovníka KGB (Kernovskaja, 2012: 651).

3. 8. Leonid Gabyšev – Odljan neboli Vzduch svobody

Tato kniha vyšla na přelomu 80. a 90. let a v Rusku vzbudila velkou pozornost. Autor zde popisuje poměry v ruských dětských kriminálech, které sám zažil jako malý. Vyprávění je chvílemi mrazivým svědectvím malého kriminálního a recidivisty. Ve věznicích mají vězni několik jistot, které ovšem neznamenají nic pozitivního. Bití, ponižování nebo mučení od spoluvězňů je zde na denním pořádku. Příběh sice trochu odbočuje od tématu gulagu, avšak je důležitým svědectvím toho, jak se zacházelo s mladistvými těsně před rozpadem Sovětského svazu. Přesto mají mnoho společného. Kromě bití a jiných fyzických trestů se ubližovalo i jejich duši. Museli přestat bolet a snažit se přežít (Gabyšev, 2011: passim).

Během celé knihy nedochází vůbec k nějaké osobní transformaci ani kriminální sebereflexi hlavní postavy Vokouna. V žádném případě se nesnaží o nabytí dávno ztracené svobody, protože ví, že za zdmi je velmi těžké najít nějaké smysluplné východisko. V sedmnácti letech má před sebou dva soudy, k tomu dostal osm let a není vyloučené, že se mu trest neprodlouží. Svoje nejlepší roky stráví v lágrech a kriminálech, takže je v začarovaném kruhu, ze kterého není lehké se dostat (Gabyšev, 2011: 313–314). Jelikož byl Vokoun problémový, tak se často dostával i na samotku, tzv. „pětku“. Zde uviděl kluka, který si podřezal žíly, protože to tam psychicky nevydržel. Zařekl se, že on se podřezávat nebude, bude cvičit, běhat a vydrží to tu. Po odpykání trestu si ho závodčí prohlížel s menší dávkou respektu (Gabyšev, 2011: 239–242).

Je už zvyklý na místní systém a částečně zpohodlněl. Na druhou stranu je Vokoun opravdový zločinec, nikoliv drobný kapsář nebo oběť režimu, která by se v tomto vězení ocitla náhodou. Z počátku se snaží vzdorovat místním

podmínkám a zabránit páchání „bezpráví“, ale postupem času se z něho stane jen další obyčejný obyvatel věznice, který začne používat stejné sadistické techniky a bude trýznitelem stejně jako jeho spoluvězni (Gabyšev, 2011: 114–117). Odljan zde nefiguruje jen jako název nápravního zařízení, ale pro spoustu z lidí, kteří si jím prošli, se stal symbolem svobody od vnějšího světa a společnosti. V lágru nebo kriminálu ví, jak věci fungují a i když nejsou často v pořádku. Mají ovšem vždy nějaký pevný řád, kterým se musí všichni do jednoho řídit a pro vězně je to schůdnější možnost bytí, než mimo ostnatý drát a zdi.

4. Závěr

V první části své práce jsem se zaměřil na fungování sovětských pracovních táborů. Vznikaly již za carského Ruska, ovšem největšího rozmachu měli až za nástupu Josifa Stalina. Ten je začal zaplňovat lidmi, kteří se vzpírali systému, nebo byly pro jeho existenci nebezpeční. Kromě normálních zločinců existovalo plno lidí, kteří se do pracovních táborů dostali jen na základě jiného smýšlení, které se neshodovalo s názory komunistické strany. Někdy byly pouze oběti režimu, kterému z nějakého důvodu nevyhovovaly.

Význam lágrové literatury je samozřejmě úzce spjat s ruskou historií. Několik desetiletí Sovětský svaz lhal nejen celému světu, ale hlavně svým vlastním občanům, kteří neměli šanci zjistit, co se v těchto táborech děje. Změnu přinesl až v roce 1956 XX. sjezd komunistické strany, na kterém Nikita Chruščov odsoudil Stalinův kult osobnosti a započalo propouštění vězňů a oficiální uzavření gulagů. Ovšem tábory prošly jen transformací a mnoho z nich fungovalo s menšími změnami až do konce sovětské éry.

Obvykle byli vězni odsouzeni dle paragrafu 58 trestního zákona, který jsem ve své práci podrobněji popsal a vysvětlil všech čtrnáct odstavců, které ho tvoří. Většina z nich měla velmi širokou možnost interpretace, která žalobcům vyhovovala. Do vězení se dle jejich výkladu mohl dostat úplně každý. Někdy stačilo pouze přijít třikrát pozdě do práce či říci vtipnou anekdotu na komunistickou stranu nebo stát. Mezi odsouzenými byli i vojáci, kteří za druhé světové války padli do zajetí. Pro sovětský režim to byla známka kolaborace a vojáci byli buď rovnou popraveni, nebo posláni do gulagu.

Role pracovních táborů nespočívala pouze v umístění nevhodných osob mimo ostatní obyvatele do daleké Sibíře. Brzy v komunistické straně došly k názoru, že tábory fungují jako velmi levná pracovní síla. Ta se dá využít na odlehlých částech Sovětského svazu zejména v dobývání nerostných surovin a stavění komunikace. Proto se gulagy staly velikou ekonomickou silou, která

pomáhala sovětskému hospodářství. Stalin gulagy do svých ekonomických plánů počítal a stavěl na něm svůj ekonomický růst. Věznům stačí budova, ve které budou spát a trocha jídla. Pokud by měl režim Sibiř dobývat způsobem, že vyšle kolonisty, musel by zabezpečit celé rodiny a vytvořit jim vhodné podmínky pro jejich život. Což nebylo ekonomicky tak výhodné jako myšlenka pracovních táborů.

Ve druhé části své bakalářské práce jsem analyzoval vybraná literární díla, která patří k těm nejdůležitějším z ruského disentu a zabývají se tématem sovětských pracovních táborů. Nejprve jsem zaměřil na shodné a rozdílné znaky jednotlivých děl. Mezi společné znaky patřil hlad, zima, přátelství, svoboda a smrt. Poté jsem knihy analyzoval z hlediska změny myšlení a názorů vybraných autorů na sovětský režim.

Alexandr Solženicyn byl první, který na problematiku gulagů upozornil veřejnost. Jeho kniha *Jeden den Ivana Děnisoviče* popisuje jeden den vězně Ivana Děnisoviče Šuchova od brzkého rána do pozdní noci. Hlavní postava se na konci dne zamýšlí nad svobodou. Autor skrze postavu přemýšlí o tom, jestli vůbec chce na svobodu či nikoliv. Přišel na to, že lidi jako je on ven nepouští a, že život ve vyhnanství nemusí být o moc lepší, než ten v táboře. Navíc se mu každým dnem rodina čím dál tím víc oddaluje a více si rozumí s vězni z jeho party než se svou vlastní manželkou. V *Souostroví Gulag* podal velmi rozsáhlou správu o sovětských lágrech skrze své vlastní vzpomínky a zkušenosti. Nadneseně hovoří o tom, že by stalinské zločiny neměly končit pouze jejich propuštěním, ale že by se dozorcí měli omluvit za své nelidské chování. Vztahuje tak hlavní vinu na Stalina. Díky Chruščovovi došlo po Stalinově smrti k jeho částečné rehabilitaci. Ovšem za *Souostroví Gulag* byl vypovězen ze země a vrátil se do ní až v 90. letech.

Varlam Šalamov byl po celý život tak trochu ve stínu Alexandra Solženicyna. Jeho práce je přitom považována za stejně kvalitní, ne-li v některých ohledech lepší. Šalamov se svými *Kolymskými povídkami*

dokázal více popsat emoce a objektivněji život v lágru. Jediná možnost, jak se systému postavit bylo ho obelstít. Podle Šalamova není Kolyma stvořená rukou jediného tyрана – Stalina, ale pro něj je to spíše logické vyústění kolektivního historického šílenství, které v Rusku panovalo. Místo křesťanského desatera se tu objevují jiná příkázání, jako například nedůvěřuj, nežebrej nebo nedávej najevo svůj strach.

V pracovním táboře se ocitly i lidé, kteří byli členové strany a ve stranu věřili i po svém osvobození. Jevgenija Ginzburgová i její manžel zaujímali vyšší postavení ve straně. *Strmá cesta* popisuje její zatčení, věznění a následné propuštění a rehabilitace. Nejvíce Ginzburgovou překvapí možnost obnovit si po propuštění stranickou legitimaci, nad kterou ovšem chvíli váhá. Došla k názoru, že lidé venku nejsou ušlechtilější než vězni v táboře. Zde nemuseli nosit společenské masky, za kterými skrývali pravé úmysly. Z naivní komunistické idealistky se stala žena, která začala hledat novou pravdu. Přesto se nepovažovala za oběť a své obvinění považovala za drobnou chybu v systému.

Do gulagu se dostala i Jevrosinija Kersnovskaja. Ta, ve svém díle *Jaká je cena člověka* se v žádném případě nepovažuje za oběť režimu. Většinou brala vše vyrovnaně, dokonce se nechala i bez použití násilí nechat zavřít a stále naivně doufala, že to dobře dopadne a hlavně vysvětlí. Popisovala velmi brutální a otřesné vlastní zážitky. Brala na sebe nejtěžší práci, jako bylo třeba dřevorubectví, se slovy, že kdo nepracuje, nejí. Doufala, že když Sovětský svaz čelí druhé světové válce, tak přestane třídní nevraživost a všichni by si měli být rovni. Při svém putování došla k názoru, že příroda je sice hrozivější, ale více spravedlivá. V boji s ní totiž vítězí odvaha, zatímco při boji s lidmi pouze lest.

Jako doplnění jsem si zvolil knihu od Leonida Gabyševa – *Odljan neboli Vzduch svobody*. Hlavní děj této knihy se zabývá životem hlavní postavy Vokouna během 80. let, který je mladiství a roky tráví v nápravných zařízeních. U něj nedochází k žádné osobní transformaci, což bylo trochu překvapením. Byl lhostejný a natolik zvyklý na život v lágru, že neviděl jiné východisko. Svět

venku byl pro něj cizí a on pořádně netušil, jak se v něm má orientovat. Jediná transformace probíhala v rámci jeho chování. Stal se z něj typově stejný člověk, jako helfr, který ho v začátcích bil a ponižoval. Stejně procedury začal později používat na mladší spoluvězně a částečně ztratil svou vlastní osobnost.

Poněkud zajímavým zjištěním bylo, že Ginzburgová i Kernovskaja byly ve svých dílech velmi vyrovnané. Ač ženy, tak musely snášet těžkou práci, ale byly se svým osudem smířené a nepovažovaly se ani za oběti, ani hrdiny, že gulag přežily. V kontrastu s mužskými postavami si vedly o poznání lépe.

Tato práce by měla posloužit k hlubšímu poznání sovětské literatury lágrového tématu se zaměřením na rozdílné pohledy jednotlivých autorů na tehdejší režim. Cíle této práce jsem částečně splnil. U některých autorů došlo k prozření a změnili díky stráveným létům v gulagu svůj názor na režim a společnost. Zatímco například Ginzburgová zůstala nadále zapálenou komunistkou a u Gabyševa nedošlo k žádnému osobnímu přerodu. Vystačil si se zaběhlým systémem, který mu vyhovoval. Neměl snahu cokoliv měnit.

5. Seznam použité literatury

Applebaum, Anne (2003). *Gulag: Understanding the Magnitude of What Happened*. (<http://www.heritage.org/research/lecture/gulag-understanding-the-magnitude-of-what-happened>, cit. 23. 3. 2014).

Applebaum, Anne (2004). The Gulag: What We Now Know and Why It Matters. *Cato's Letter* Vol. 2, No. 1, s. nečíslováno.

Applebaum, Anne (2006). *Gulag. Pautina bolshovo terora*. (Moskva: Moskovskaja škola polityčeských isledovanij).

Applebaum, Anne (2008). Death of a Writer. How Alexander Solzhenitsyn's The Gulag Archipelago changed the world. *Slate*. (http://www.slate.com/articles/news_and_politics/foreigners/2008/08/death_of_a_writer.html, cit. 29. 3. 2014).

Bell, T. Wilson (2011). *The Gulag and Soviet Society in Western Siberia, 1929-1953*. (Toronto: University of Toronto).

Buchart, George (2012). Varlam Shalamov compared to Alexander Solzhenitsyn. *The Telegraph*. (<http://www.telegraph.co.uk/sponsored/rbth/culture/9590209/varlam-shalamov-author.html>, cit. 29. 3. 2014).

Cawthorne, Nigel (2011). *Stalinovy zločiny, vražedná kariéra rudého cara*. (Praha: Nakladatelství Brána).

Cohen, Stephen Frand (1974). *The Gulag Archipelago*. *The New York Times*. (<http://www.nytimes.com/books/98/03/01/home/solz-gulag.html>, cit. 29. 3. 2014).

Fellbrugge, Ferdinand Joseph Maria (1963). Soviet Criminal Law--The Last Six Years. *Journal of Criminal Law and Criminology* Vol. 54, No 3, s. 249–266.

Gabyšev, Leonid (2011). *Odljan neboli Vzduch svobody*. (Praha: Nakladatelství Pulchra).

Ginzburgová, Jeugenija (1992). *Strmá cesta*. (Praha: Odeon).

Gulag History. *What Were Their Crimes?* (<http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/crimes.php>, cit. 17. 3. 2014).

Gullotta, Andrea (2011). A New Perspective for Gulag Literature Studies: the Gulag Press. *Studi Slavistici*, s. 95–111 (<http://www.fupress.net/index.php/ss/article/view/10521/9911>, cit. 18. 4. 2014).

Hosford, David – Kachurin, Pamela – Lamont, Thomas (neuveveno). *Gulag: Soviet Prison Camps and Their Legacy*. (Cambridge: National Resource Center for Russian, East European and Central Asian Studies, Harvard University).

iDNES.cz (2012). *V gulagu se museli řadit i mrtví. Svědčí o tom paměti ruské vězeňkyně* 22. 4. 2012 (http://kultura.idnes.cz/otresne-vzpominky-z-gulagu-dfw-literatura.aspx?c=A120421_152631_literatura_ob, cit. 28. 3. 2014).

Kassack, Wolfgang (2000). *Slovník ruské literatury 20. století*. (Praha: Votobia).

Kersnovskaja, Jevfrosija (2012). *Jaká je cena člověka*. (Praha: Euromedia Group, k. s. – Ikar).

Laber, Jeri (1974). The Real Solzhenitsyn. *Commentary* 5. 1. 1974 (<http://www.commentarymagazine.com/article/the-real-solzhenitsyn/>, cit. 9. 4. 2014).

Lazarev, Valery (2003). Conclusions. In: Gregory, Paul – Lazarev, Valery, *The Economics of Forced Labor: The Soviet Gulag*. (Stanford: Hoover Institution Press).

McFaul, Michael (2003). Camps of Terror, Often Overlooked. *The New York Times* 11. 6. 2003 (<http://www.nytimes.com/2003/06/11/books/11MCFA.html?th>, cit. 13. 4. 2014).

Michael, Dan (2002). The Gulag: Communism's Penal Colonies Revisited. *The Journal of Historical Review* Vol. 21, No. 1, s. 39.

Salizburg, Harrison (1981). A Gulag Story. *The New York Times*. (<http://www.nytimes.com/1981/07/12/books/a-gulag-story.html>, cit. 29. 3. 2014).

Salisbury, Harrison (1963). One Day in the Life of Ivan Denisovich. *The New York Times*. (<http://www.nytimes.com/books/98/03/01/home/solz-ivan.html>, cit. 31. 3. 2014).

Sekcija 58, Uголовnyj Kodeks RSFSR 1934, s izmenenijami na 1 oktjabrja 1934 goda.

Solzenitsyn, Alexandr (2000). *One Day in Life of Ivan Denisovich* (London: Penquin Books Ltd).

Solženicyn, Alexandr (1991a). *Súostrovie Gulag I.* (Bratislava: Tatran).

Solženicyn, Alexandr (1991b). *Súostrovie Gulag II.* (Bratislava: Tatran).

Solženicyn, Alexandr (1991c). *Súostrovie Gulag III.* (Bratislava: Tatran).

Šalamov, Varlam (1995). *Kolymské povídky.* (Praha: Knihy Mladé fronty).

Urmanov, Aleksandr (2003). *Odin den' Ivana Denisovicha kak zerkalo epokhi GULAGa.* (Blagoveshchensk: Izd vo BGPU).

Vinterová, Alena (2000). *Proměny ruské lágrové literatury.* (<http://casopis-texty.cz/texty/Book/p084.html>, cit. 27. 3. 2014).

Vyas, Ravi (neuveđeno). Seasons in hell. *The Hindu.* (<http://www.hindu.com/lr/2004/05/02/stories/2004050200140200.htm>, cit. 29. 3. 2014).

6. Resumé

This Bachelor Thesis focuses on analyzing selected literature of Soviet dissent, its main theme being the gulag phenomenon. Thesis should provide an overview of the labor camps and how they functioned, as well as an insight on how confinement affected the political views of the individual authors. The goal of my research was to determine, in what ways did their opinions change concerning the Soviet regime and if it lead to their self-reflection. Selected works are some of the most relevant in the Russian dissent telling the story of life in the concentration camps. Works of these authors have been widely translated in numerous foreign languages and received international recognition for bringing the reality of Russian gulags to a wider audience.

The first part of thesis focuses on the history of concentration camps and the relevance of this literature as well as the reasons for condemnation of perpetrators. The inmates were predominantly judged by section 58 of the Criminal Code. I dedicated part of my thesis to explain individual paragraphs and the wide margin for their interpretation. Important part of my thesis is explaining the role of labor camps and its importance to the Soviet Union. Cheap labor force played a pivotal role in boosting Soviet economy.

The second part of thesis focuses on analyzing selected literature. For the reasons I mentioned above, I chose Alexander Solzhenitsyn's book *One Day in the Life of Ivan Denisovich*, which was his first work, focusing on life in the Gulag. *The Gulag Archipelago* is another book by this author, which is a very extensive treatise describing many human destinies. Another author is Varlam Shalamov and his *Kolyma tales*, short stories describing various topics. There were men and women in labor camps and one of them was Eufrosinia Kersnovskaya, author of *How Much Is a Person Worth*. In her book Kersnovskaya writes about brutal treatment of prisoners. Even high-ranking communist officials were convicted at the time, such as Jevgenija Ginzburg, who

described her experiences in the book *Within the Whirlwind*. In addition, I chose Leonid Gabyshev's book – *Odlyan, or the Air of Freedom*, which focuses on underage criminality in the last two decades of 20th century.

The conclusion summarizes findings from analysis of the above mentioned books. This bachelor thesis tries to answer the question, whether selected authors faced some self-reflection and change in their perception of the Soviet regime as a consequence of experience in the gulags, or they remained faithful members of the Communist Party and interpreted their arrest as a minor error in an otherwise functioning system.